

Dødeboligens arkitektur og ornamenter

– fra Makro- til Miniboliger

Af Karin Kryger

Kunsthistoriker, mag. art.

Artiklen er inspireret af forskellige temaer indenfor gravmælekunsten, som jeg har arbejdet med gennem årene. Undertitlen fra makroboliger til miniboliger hentyder til, at jeg vil vise, hvorledes den store gravmindekunst kan afspejle sig i mere beskedne kirkegårdsmonumenter. Artiklen foregiver ikke at være hverken udtømmende eller dybtgående, men vil blot præsentere enkelte eksempler på forandringen fra den grandiose arkitektur og skulpturværker til typemonumentet.

Den attraktive bolig

I livet som i døden gælder det om at erhverve sig en attraktiv bolig. Bo Bojesens tegning fra 1977 afspejler at forventninger og ønsker om det sidste hvilested ikke har ændret sig væsentlig i de sidste mange tusinde år.

Det faktum, at vi skal herfra, har siden de tidligste tider frembragt nogle af de mest fremragende kunstværker mennesket har skabt. Pyramiderne, mausolæer, gravkapeller, kirkegårdanlæg og kirkegårdsmonumenter. Store bestræbelser er gjort for at forlænge erindringen om de afdøde. Dødeboligerne afspejler til alle tider, hvilke tanker mennesket har gjort sig om meningen med livet, døden og livet efter døden.

Den viden mennesket har om, at døden er uundgåelig, har utvivlsomt bidraget til, at mennesket lige siden de tidligste civilisationer, har rejst gravminder, blivende monumenter og bygninger for de døde.

Dødeboligerne er i den vestlige kultur udformet i forskellige typer, der ofte stammer fra oldtiden. Ægypten, og det klassiske Hellas og Rom. Jeg vil præsentere nogle af disse grav-

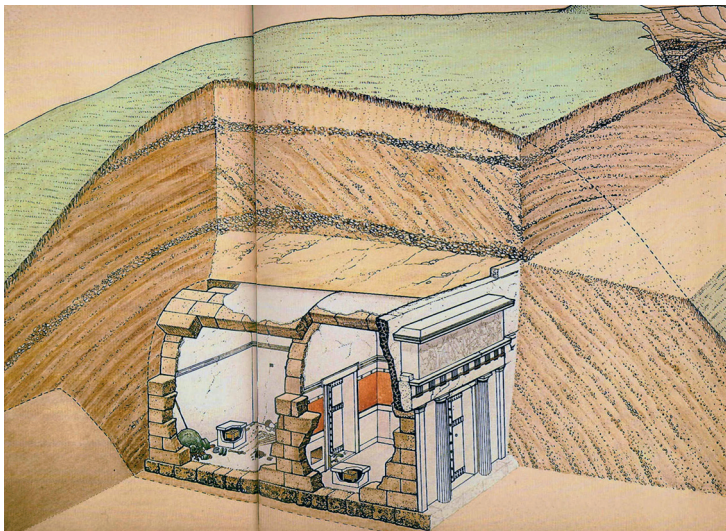
mindetyper, som de oprindeligt var udformet, og hvorledes de er blevet brugt i Danmark.

Kæmpehøjen

En udbredt gravform var kæmpehøjen eller som den også kaldes *tumulus*. Tumulus kommer af det latinske *tumulare* dvs. at begrave eller lægge i gravhøj. Her bringer gravens udformning klare associationer til en bolig. Fundet af Alexander den stores fader, kong Philip 2. af Makedoniens grav i 1977 i Vergina i nærheden af Saloniki i det nordlige Grækenland er en af de største arkæologiske sensationer i det 20. århundrede. Da de fornemme og rigt udstyrede grave i den klassiske oldtid har været hjem søgt af gravrøvere, er det ganske enestående, at en så rig grav som Philips undgik gravrøvernes hærgen. Philip blev myrdet 336 f. K. og hans grav er

Efter Bo Bojesen 1977, Politikens Forlag.

en kombination af et mausolæum og en jordgrav. Det her viste snit gennem Philips grav viser, at indgangen til graven var udformet som en husfacade med søjler og en mægtig port ind til gravkamrene. Sådanne indgange til gravkamre er velkendte i det græske område. På den øverste del af facaden er bevaret et maleri af en jagtscene. En sekulær scene, der understreger gravens karakter af bolig.

Graven er her et hus – en bolig for den døde konge.

I Nordeuropa har vi kendskab til kæmpehøje, langdysser og runddysser fra et par tusind før hvor tidsregning. Kæmpehøjene med deres stendysser er resterne af gravkamrene, hvor jorden, den beskyttende jordhøj, i tidens løb er forsvundet. Vi opfatter gravtypen som speciel nordisk, men den findes på Balkan de Britiske Øer og hele Nordeuropa.

Kæmpehøjen med stendysse som dødebolig finder man i nyere tid både som store mausolæer og til begrænsede mindre parceller. Men stendysse på kæmpehøjen kan også udføres i en noget mere beskedne udgave.

Henry Petersens gravsten
på Solbjerg Kirkegård.
Foto: Forfatteren

Bautaen

Bautaen, den rått tilhuggede mindsten har en fornem repræsentant i Jellingestenen og andre runestene. På vores kirkegårde finder man utallige bautaer inspirerede af disse ærværdige nordiske monumenter. Denne type, der findes som mægtige kæmpesten som beskedne marksten har bevaret sin popularitet til i dag.

At den nordiske vikingebauta inspirerede antikvartegnere og kalkmalerirestauratoren Magnus Petersen, da han udfor-

Niels Hansen Jacobsen:
Gravmæle over Marinus og
Thora Jensen Vejen Kirke-
gård.
Foto: Forfatteren

mede et monument for Nationalmuseets direktør Henry Petersen i 1897 er ikke overraskende. Den store bauta har referencer til såvel Jellingesten som svenske runestene fra den yngre vikingetid.

Elementerne i Henry Petersens gravsten, drageslyngnet omkring et kors og gravskriften, der er formuleret som et norønt digt med bogstavrim og billedlige omskrivninger, de kaldet kendinge. Elementerne hentyder naturligvis til Henry Petersens arbejde med den nordiske oldtid.

Men bautaen findes også i mindre og alligevel fint kunstnerisk udførte udgaver. På Vejen Kirkegård har man en fin samling af Niels Hansen Jacobsens gravstene, små og fordringsløse, men alligevel skabt med sans for form og dekoration.

Digteren Dan Turèlls næsten selvudslettende gravsten er en marksten, der savner enhver form for dekoration. Men som det ses, så bidrager publikum til monumentets dekoration ved at bringe votivgaver, der hentyder til digteren Dan Turèlls liv og gerning, kuglepenne, joints og andre skod, tomme rødvinflasker mm.

Klippen

Klippe og grotte formationer var populære elementer i den romantiske have og det smittede også af på gravmælekunsten. Medvirkende var muligvis også, at barokkens kunstnere som f.eks. den italienske billedhugger Gianlorenzo Bernini holdt af at bruge klippe og stenformationer som piedestaler for skulpturværker, noget der igen kan have inspireret danske kunstnere til at bruge motivet. En nordmand kan selv i

døden savne sin hjemegn, og de efterladte har ved udformningen af den norsk fødte Cecilia Christina de Schøllers gravmæle fra begyndelsen af 1800-talet draget omsorg for, at den døde skulle føle sig hjemme. Indskriften fortæller at afdøde var "tro som Norges Klipper".

Dødegrotten den dødes hule

Vor Herre Jesus Kristus blev efter korsfæstelsen lagt i en klippehule og klippehulen eller grotten, der gemmer den døde kendes i mange versioner. Det første gravmæle, der blev anbragt på Assistens Kirkegård i København var en grotte anbragt i en romersk cippus. Det nu forsvundne gravmæle var skabt af Johannes Wiedewelt efter den afdøde Johan Samuel Augustins anvisninger. De latinske indskrifter *Bene qui lavit Bene qui vixit* dvs. Den der har levet skjult har levet godt og den nederste indskrift *Foris Malva asphodelque/intvvs Mortvvs* dvs. uden for er malva og asfodil og inden i en afdød er efter hhv. Ovid og Hesiod.

Den viste tegning viser billedhuggeren Nicolai Dajons bud på en dødegrotte. Vi skimter en grædepil bag ved. Øverst en ugle, Minervas fugl, der symboliserer visdom, en slange, der også anses for at være et klogt dyr, men også kan symbolisere evigheden, en skrubbtudse, hvis betydning i denne sam-

Cecilia Christina de Schøllers gravmæle på Assistens Kirkegård.

Foto Forfatteren

menhæng jeg ikke er ganske klar over, valmuekapsler, *Søvnens* blomst og i selve nichen urnen, der symbolsk indeholder den afdødes aske omvundet af en cypresguirlande.

En grotte på Assistens Kirkegård rejst over Frederik Udbye, død 1812 og hans hustru Henriette Udbye, død 1820, havde oprindelig en fugl ovenpå, som desværre nu er fløjet. Jeg har tidligere tolket den forsvundne fugl som en ørn eller falk, men efter Dajons tegning er kommet til min kundskab tror jeg, at her har været tale om en ugle, hvilket i øvrigt også bekræftes af Frederik Thaarups beskrivelse af monumentet fra 1833 i bogen *Vor Frue Kirke korteligen beskrevet*. Tegningen er betegnet på bagsiden: "Approberet. det kgl. Akademi for de skønne Kunster. 5te April 1817. C.F. Hansen/Baden". Jeg har en mistanke om, at grotten på Assistens Kirkegård over Frederik og Henriette Udbye er delvist udført efter denne tegning om end i en knap så detaljeret udgave. Her er det rige dyreliv sparet væk og kun lidt vegetation er hugget i sandstensgrotten. Det er i øvrigt ikke sjældent, at man ser projekter til gravminder blive realiseret i betydelig mere skræbete udgaver end oprindelig tænkt.

Pyramiderne

Anlægget med de tre pyramider i Ghisa for kongerne Keops, Kefren og Mykerinos stammer fra ca. 2570-2500 f.K. Den største - Keopspyramiden - var oprindelig 146,40 m høj 230,6 m. på hver side. Arealet er mere end det dobbelte af S. Peters i Rom. Pyramiderne er bygget i en lokale kalksten og har oprindelig været dækket af limstenblokke og topstenen var måske forgyldt.

Adskillige pyramidetekster skildrer, hvorledes faraoen bruger solens stråler til at stige til himmels. Pyramiden er således måske et billede på solens stråler gennem skyerne. Pyramiden er senere brugt som symbol for den fyrstelige ære. Pyramidens form har siden oldtiden givet inspiration til utallige monumenter.

Uagtet at forfattere i antikken som f.eks. Herodot og Plinius forholdt sig stærkt kritiske til pyramiderne og anså pyramiderne som et udtryk for bygherrernes forfængelighed, blev der bygget flere gravminder i det romerske rige, der var udformet som pyramider. En af de berømte er Gaius Cestius' pyramide i Rom, som enhver, der har besøgt den protestantiske kirkegård i Rom har stiftet bekendtskab med. Den stammer fra kejser Augustus' tid og er dateret ved indskrifter til o. år 12. Pyramiden er dækket af marmorplader og er mere

Nikolaj Dajon: Udkast til mindesmærke eller monument for en god godsejer. Privateje.

spids end de ægyptiske pyramider. Det var mere denne pyramide end de ægyptiske som kunstnerne efterlignede, når de brugte pyramiden som et element i deres gravmæler.

For Fru Anne Marie Neergaard på Svenstrup skabte Johannes Wiedewelt i 1791 et storslået epitafium i Ringsted Kirke, hvor ægteparret Anne Marie og Jens Bruun Neergaards sarkofager var sat ind i en niche under en pyramide. På sarkofagerne er anbragt urner, så Ægteparrets portrætter er anbragt på forsidens.

En lignende men af betydelig mere beskedne dimension er denne lille bolig for Anders Neergaard på Assistens Kirkegård i København. Den har dog nogen af de samme elementer som pyramiden i Ringsted en niche med en urne (sarkofagen blev der ikke plads til) og foran nichen kornneg lagt over kors.

Obelisker

Obeliskerne rejstes i Ægypten til ære for Solguden Ra, men tilsyneladende også i forbindelse med faraonernes regeringsjubilæer, altså var obelisker et herskersymbol. Mange af Ægyptens obelisker blev bragt til Vesteuropa af begærlige

Gaius Sestius pyramide i Rom.

Foto: Forfatteren

magthavere, for hvem alene det at formå at bringe de store monumenter til Europa, var en triumf og udtryk for magt. En står i f.eks. i Istanbul, 13 i Rom og byerne Paris, London og New York kan også prale af deres obelisker.

På Holmens Kirkegård i København står Johannes Wiedewelts monument for de faldne fædrelandsforsvarere fra Slaget på Rheden 2. april 1801, der er udført efter idé af kobberstikkeren G.L. Lahde. Monumentet består af følgende elementer: På højens nord/østside er anbragt en obelisk hugget i én grå norsk marmorsten. Obelikken står på et grotteformet postament af granitkvadre med niche, hvori er en buet indskrifttavle i hvid marmor italiensk med en laurbær- ege- og cypreskrans foroven. Laurbær hører til en af sejrsgudindens Victorias attributter. Da laurbær ikke taber sine blade om vinteren, er laurbær også et evighedssymbol. Egekransen var et romersk hæderstegn, der blev givet til de borgere, der satte livet på spil for medborgerne. Det er forklaringen på, at de danske embedsmandsuniformer har egeløv på skuldrene. Cypressen er ligeledes et antikt symbol, en attribut til underverdenes gud *Pluto*, og indgik i den antikke gravkult.

Foran monumentet ligger en række af 11 kampesten, der bærer efternavnene på de faldne søofficerer og de skibe de gjorde tjeneste på. Oprindeligt lå der en masse mindre granitsten, der repræsenterede de menige faldne søfolk, men de er desværre væk i dag, uagtet disse sten har udgjort et væsentligt element af monumentets helhed. Den klassiske obelisk og krans er altså her kombineret med den nordiske gravhøj, hvor fædrelandets helte har fundet deres dødebolig.

Den ægte obelisk er skabt af en monolit, dvs. den er hugget i én sten. Lahde berettede, at det betød meget for Wiedewelt, at obelikken var en ægte obelisk, og ikke var sat sammen af flere led, som f.eks. Frihedsstøttens obelisk af sandsten.

Mausolæer

Et mausolæum er en bygning, der rummer kisterne af en eller flere personer. En af verdens 7 vidundere i den antikke verden var kong Mausolos' gravminde i Halikarnassos rejst af han enke Artemisia ca. 353 f.K.

Kongen har altså givet navn til en bygningstype. Her er tale om et rigtigt hus for den afdøde, der findes i utallige udformninger.

Typerne på antikke mausolæer er mangfoldige. Cecilia Metellas mausolæum er fra o. 50 f. Kristus. Hun var triumfviren Crassus svigerdatter. Den øverste del af mausolæet stammer fra o. 1300.

Monumentet for de faldne fædrelandsforsvarere.

Foto: Forfatteren

Cecilia Metellas musolæum, Via Appia i Rom.

Foto: Forfatteren

Vi har ikke i Danmark den samme tradition for mausolæer på kirkegårde, som man har i udlandet, og på Assistens Kirkegård er der i dag kun et mausolæum, nemlig Peter Frederik von Scholtens mausolæum.

Den kan tjene som et eksempel på, at dødeboligen på et tidspunkt kan forekomme gammeldags og utidssvarende, så man har et behov for at bygge den om. Mausolæet fremstår i dag i hovedsagen i den skikkelse det fik i 1894, hvor arkitekten Valdemar Schmidt ombyggede mausolæet og isatte de gotiske vinduer.

Det vides ikke præcist, hvorledes bygningen tog sig ud tidligere, men bygningen har haft stråtag, der allerede i 1870 blev udskiftet med et spåntag. Kapellet nævnes så tidligt som i 1819.

Noget kunne tyde på, at kapellet har haft en ganske anden fremtoning, og stråtaget kunne indikere, at her mere var tale om en eremithytte end et gotisk kapel. Dødeboligen kan altså sagtens ligge under for senere tiders moder og smagsændringer.

Sarkofagen

På Vatikanmuseet står Lucius Scipio Barbatus sarkofag fra det 3. århundrede før Kristus, som oprindeligt stod i scipioernes begravelse ved Via di Porta Sebastiano. Den har en dorisk frise, tandsnit og joniske volutter på låget. Den har fået utallige efterfølgere ud over det ganske Europa.

En dansk version, som G.F. Hetsch har ansvaret for, er noget mere beskeden, og Hetsch har sparet den doriske frise væk, til gengæld har han tilføjet en laurbær frise på sarkofagens fodgesims. Monumentet er rejst for Christian von Schmettau og står på Assistens Kirkegård. Efterligninger af Lucius Scipios sarkofag kendes bl.a. også fra Garnisons Kirkegård, hvor Carl Brummer har udført en sarkofag og fra Vestre Kirkegård.

En nyere fortolkning af antikke sarkofager, er Siegfried Wagners fra 1920'erne på Vestre Kirkegård. Den er meget minimalistisk i sit udtryk og de dekorative elementer som krans og indskrifttavle står stærkt forenkede.

Den græske stele

Gravstelerne på den antikke gravplads Kerameikos i Athen virker meget velkendte. Det hænger sammen med, at man i 1800-tallet i høj grad lod sig inspirere af de græske gravsteler,

lige som man lod sig inspirere af deres dekorationer, akroterer, antifixer og motiver som de såkaldte afskedsscener. De her viste gravsteler er kopier. Originalerne står på det arkæologiske museum i Athen og er fra 300-tallet før Kristus. (Fig. 20).

Især H.E. Freund brugte de græske gravsteler som inspiration for sine gravmæler. Men også i dette århundrede har den græske stele inspireret til gravminder.

Cippien

Den romerske cippus, hvis form består af en piedestal med en gavltrekant eller en rund gavlt brugtes i romerriget både som monument og som grænsesten. (Fig. 23). Den her viste tegning udført af Nicolaj Dajon af en dansk cippus er betegnet "Approberet i Samlingen d: 9 Martii 1806," og herefter med syv navne, der må være navnene på initiativtagerne til monumentet (Landsperg, C. Stüb[?] Anders Nielsen, Rasmus Jensen Jacob Andersen Peer Rasmussen Hans Jensen: N. Lye). I den runde gavlt er en fremstilling af *Fugl Fønix* der hakker sit bryst til blods for at nære sine unger og nederst på monumentet ses neg over kors og en le. På siden en tårekrukke, den krukke hvor de sørgende samlede deres tårer og nedlagde i graven.

Siegfried Wagner: sarkofag over Harry og Margrethe Andersen på Vestre Kirkegård.

Foto: Forfatteren

Gravsteler fra Kerameikos, Athen.

Foto: Forfatteren

Romersk cippus efter Karin Kryger 1985.

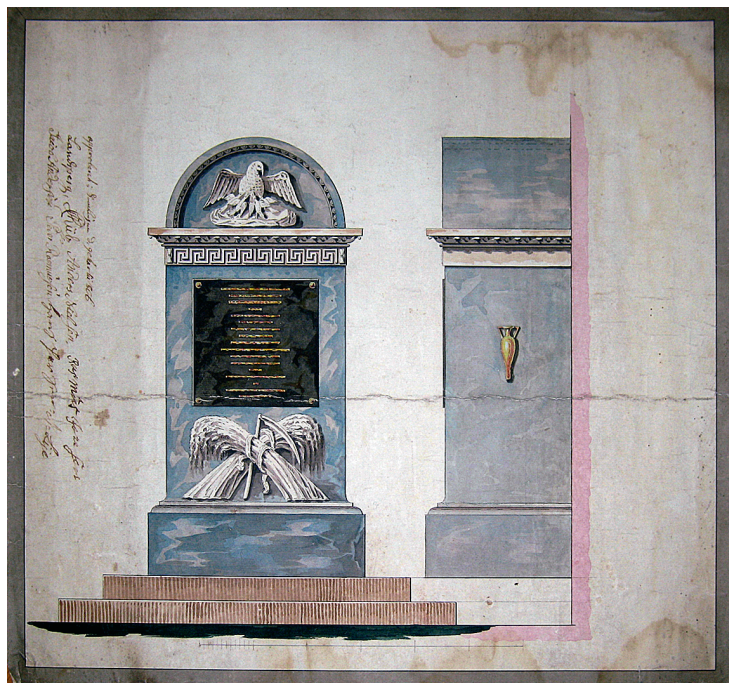
Desværre savner forfatteren efterretninger om, hvem monumentet var bestemt for, så hvis nogen nikker genkendende til monumentet på tegningen, vil jeg være taknemmelig for at få oplyst, hvor det er og for hvem det er rejst.

Søjlen

For de romerske kejsere Trajan og Marcus Aurelius rejste man søjler, hvor kejserens brændte knogler blev lagt i en gylden urne og anbragt i søjlens sokkel. Øverst på søjlen anbragtes kejserens statuer. De er senere blevet erstattet med statuer af hhv. Peter og Paulus. Selve søjlen og soklen forsynedes med relieffer der skildrede kejserens liv og deres apoteose, dvs. guddommeliggørelse. Også her er det væsentligt for gravmælets budskab, at vi får at vide, hvem den afdøde er, og hvor han går hen. I dette tilfælde til en ophøjelse i en anden verden.

Frederik 5.s gravmæle i Roskilde Domkirke består, foruden af en sarkofag også af en søjle, som kunstneren Wiedewelt kalder *Apoteosens Søjle*.

Det er naturligvis majestæten apoteose, dvs. guddommeliggørelse i kristen forstand forstået som saliggørelse. Wiedewelt er meget tydeligt inspireret af de romerske kejsersøjler. Selvom Frederik 5. ikke blev brændt, hvad der på dette tids-

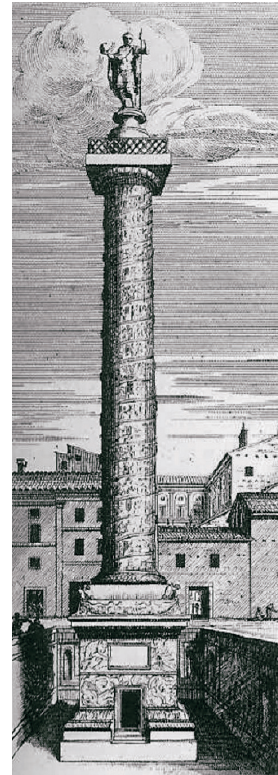
Nicolai Dajon: Udkast til gravmæle 1806. Privateje.

punkt ville være ganske utænkeligt, så kunne man symbolsk anbringe hans urne på apoteosens søjle og også derved ligne ham med de guddommeliggjorte romerske kejsere.

Den afbrudte søjle symboliserer forkrænkeligheden og det afbrudte livsløb. Indskriften på monumentet over Abraham Pelt og familie fra 1781 og udført af Johannes Wiedewelt fortæller, at ægteparret havde en søn, der døde før forældrene, så at den mandlige linie af slægten er lukket og aldrig vil åbnes igen. Her symboliserer den afbrudte søjle ikke alene det afbrudte liv men også en slægt, der uddør.

I almindelighed repræsenterer den afbrudte søjle ideen om, at livet afbrydes, og at livet påbegynder sit forfald, straks det skabes.

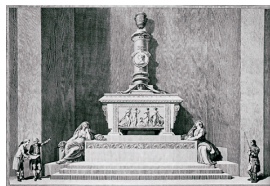
Jeg vil nu afslutte denne vandring mellem de store ambitiøse dødeboliger, og de små beskedne ved indgangen til hvad man kan kalde et attraktivt smukt beliggende parcelhuskvar-

Trajan's søjle 113 e Kr.
Efter Karin Kryger 1985.

Johannes Wiedewelt: Abraham Pelt og familie S. Petri Kirkes Kapel 1781.
Foto: Forfatteren

Frederik 5.s gravmæle i Roskilde Domkirke. Stik af J.F. Clemens.

ter med almindelige typeboliger. Men uagtet at en dødebolig kan være beskeden, er det ingen hindring for at den også kan være æstetisk, smuk eller blot funktionel.

Litteratur

- Androniconos, Manolis, *Vergina. The Royal Tombs*, Athen 1997
- Buurgaard, Lise og Agner Frandsen, *Træet i Stenen. Billedhuggeren Niels Hansen Jacobsens gravmæler og Mindesten*. Ribe 1989.
- Curl, James Stevens, *Death Architecture*, Gloucestershire 2002, revision af samme forfatters, *The Celebration of Death*, London 1980.
- Curl, James Stevens, *Egyptomania, The Egyptian Revival: a Recurring Theme in the History of Taste*, Manchester/New York 1994.
- Frederiksen, Anne Sophie og Signe Buch Jensen, *Guide til Niels Hansen Jacobsens Gravsten, Vejen / Århus* 2002.
- Habachi, Labib, *The Obelisks of Egypt*, Cairo 1984
- Jørgensen, Hans Henning og Klaus Frederiksen (red.), *Garnisons Kirkegård*, med bidrag af Peter Olesen, Eva de la Fuente Pedersen, Jesper Gram Andersen og Gitte Kjær, Kbh. 1998
- Kryger, Karin, "Det national Monument, enevældig magtdemonstration og borgerlig solidaritet", *Forblommet Antik, Klassicismen i dansk arkitektur og havekunst. Studier tilegnede Hakon Lund* 18. oktober 1988.
- Kryger, Karin, "Kun den som er glemt er død", *Billedhuggerne Olga og Siegfried Wagner*, Vejen Kunstmuseum 2005.
- Kryger, Karin, *Allegori og Borgedyd. Studier i det nyklassicistiske gravmæle i Danmark ca. 1760-1820*, Herning 1985.
- Kryger, Karin, *Allegori og Borgedyd, studier i det nyklassicistiske gravmæle i Danmark ca. 1760-1820*, Herning 1985.
- Lahde, G.L., *Mindesmærker på Assistencekirkegården*, Kbh. 1801-11.
- Lehner, Mark, *Egyptens Pyramider, Historie Arkæologi Arkitektur*, Kbh. 1998.
- Nielsen, Carsten Bach, "Ægyptiske motiver i gravkunsten", *Arven fra Ægypten, II, Genopdagelse, Mystik Og Videnskab*, Århus 2001, 35-58.
- Pedersen, Eva de la Fuente og Marianne Linnée Nielsen, *Skriften på Stenen*, Kbh. 2003.
- Sommer, Anne Louise, *De dødes Haver. Den moderne Storbykirkegård*, Odense 2003.
- Stumann, Steffen, "Henry Petersen" *Arkæologiens Forum, Antikvarer, Fortidsminder, Oldsager*, Farums Arkiver og Museer 1997, 26-30.
- Thaarup, Frederik, *Vor Frue Kirke korteligen beskrevet*, Kbh. 1833. Netudgave www.erevit.dk/ebog/thaarup/vorfrue/html.
- Wessel-Tolwig, *Mindehøjen for 2. April 1801, Korsør* 2000.

Indgangen til Holstebro kirkegård.
Foto: Forfatteren